

בתכלית האיסור

עינוי עצירים פלסטינים והתעללות בהם על-ידי כוחות הביטחון של ישראל

תקציר

בשנים האחרונות הודתה ישראל רשמית, כי חוקרי השב"כ נוקטים בשיטות חקירה "חריגות" ומפעילים "לחץ פיזי" נגד עצירים פלסטינים, במצבים המוגדרים כ"פצצה מתקתקת". בצלם והמוקד להגנת הפרט בחנו את שיטות החקירה האלה ואת תדירות השימוש בהן, כמו גם פרקטיקות פוגעניות אחרות. ממצאי הדו"ח מבוססים על עדויותיהם של 73 פלסטינים, תושבי הגדה המערבית, שנעצרו במהלך התקופה שבין יולי 2005 למארכס 2006 ונחקרו על-ידי השב"כ. אף שאין מדובר במדגם סטטיסטי מייצג, הוא מספק אינדיקציה תקפה אודות תדירות התופעות המדווחות בו.

המסגרת המשפטית

המשפט הבינלאומי מטיל איסור מוחלט על עינויים והתעללות. מדינות אינן רשאיות לסטות ממנו אף בנסיבות הקשות של המאבק בטרור. האחריות במקרה של הפרת האיסור רובצת לא רק על המדינה, אלא גם על המתעללים עצמם, החשופים להעמדה לדין מחוץ לארצם.

בפסק דינו מספטמבר 1999 קבע בג"ץ, כי אין לשב"כ סמכות חוקית להשתמש ב"אמצעי חקירה פיזיים" נגד נחקרים. לחץ ואי נוחות מסוימים הינם לגיטימיים, לפי פסיקה זו, רק כתוצר לוואי של צרכי החקירה ולא כאמצעי לשבירת רוחם של הנחקרים. עם זאת, נקבע, כי חוקרי שב"כ שהתעללו בנחקרים במצב של "פצצה מתקתקת", יכולים ליהנות מפטור מהעמדה לדין. קביעה זו העניקה למעשים חמורים אלה לגיטימציה משתמעת, בניגוד מוחלט למשפט הבינלאומי, שאינו מכיר בחריגים לאיסור על עינויים והתעללות.

"ריכוך" העצירים לפני חקירתם

עדי המדגם דיווחו על מכות, איזוק מכאיב, קללות והשפלות, ומניעת צרכים חיוניים, שסבלו מידי אנשי כוחות הביטחון מרגע מעצרם ועד להעברתם לידי השב"כ. כשני שלישי מעדי המדגם (49 מתוך 73) דיווחו כי סבלו לפחות מאחד מסוגי הפגיעות הללו, המוגדרות במשפט הבינלאומי כהתעללות אסורה, היכולה להגיע אף לכדי עינויים. במסגרת המחקר לא נבדקה השאלה האם נועדה התעללות זו ל"ריכוך" העצירים לקראת חקירתם בידי השב"כ. עם זאת, זוהי ללא ספק התוצאה בפועל.

משטר החקירות של השב"כ: התעללות כשגרה

משטר החקירות של השב"כ כולל שבעה מרכיבים מרכזיים, הפוגעים במידה שונה בכבודם ובשלמות גופם של הנחקרים. פגיעה זו מתעצמת לנוכח הפעלתם המשולבת של מרכיבים אלה במהלך תקופת החקירה, שנמשכה, אצל עדי המדגם, 35 יום בממוצע:

1. **ניתוק מהעולם החיצון** – מניעת מפגש בין הנחקר לעורך דינו ולנציגי הצלב האדום;
2. **תנאי הכליאה כאמצעי לחץ פסיכולוגי** – החזקה בצינוק מחניק ומצחין, בתנאי בידוד;
3. **תנאי הכליאה כאמצעי להחלשת הגוף** – מניעת פעילות גופנית, הפרעה לשינה ומזון לא ראוי;
4. **תנוחת "שאבח"** – כבילה מכאיבה וממושכת של ידיו ורגליו של הנחקר לכיסא;
5. **גידופים והשפלות** – קללות, חיפושים בעירום מלא, צעקות, יריקות וכד';
6. **איומים** – בהם איום בעינויים פיזיים קשים, מעצר בני משפחה, ועוד;
7. **הוצאת מידע באמצעות מדובבים, "עסאפיר"** – שיטה זו אינה פוגענית כשלעצמה, אך יעילותה תלויה, במידה רבה, בהתעללות בעצירים מיד לפני הפעלתה.

אמצעים אלה ננקטו נגד רובם המכריע של העדים שנכללו במדגם. האמצעים אינם "תוצר לוואי" בלתי נמנע של צרכי המעצר והחקירה, אלא נועדו לשבור את רוחם של הנחקרים. כיוון שכך, הם מנוגדים לפסיקת בג"ץ ומהווים, לפי המשפט הבינלאומי, התעללות אסורה. זאת ועוד, בנסיבות מסוימות הם עלולים אף להגיע לכדי עינויים ממש.

שיטות החקירה "המיוחדות"

בנוסף לאמצעים השגרתיים, משתמשים חוקרי השב"כ, בחלק מן המקרים, ככל הנראה אלה המקרים בהם מוגדרים הנחקרים "פצצה מתקתקת", בשיטות "מיוחדות", הכרוכות ברובן בהפעלת אלימות פיזית ישירה. עדי המדגם תיארו שבע שיטות כאלה:

1. מניעת שינה משך יותר מיממה (15 מקרים);
2. מכות "יבשות" (17 מקרים);
3. הידוק אזיקים מכאיב, לעיתים תוך עצירה של זרימת הדם (5 מקרים);
4. משיכת הגוף קדימה בפתאומיות, תוך גרימת כאב בפרקי הידיים הכבולים לכיסא (6 מקרים);
5. הטיית הראש לצדדים או לאחור, תוך אחיזה מכאיבה בסנטר או דחיפתו באגרוף (8 מקרים);
6. תנוחת "צפרדע" (אילוץ הנחקר לכרוע על קצות אצבעותיו) המלווה בדחיפות (3 מקרים);
7. תנוחת "בננה" - כיפוף גופו של הנחקר בצורת קשת, בעודו יושב על כיסא ללא משענת (5 מקרים).

אמצעים אלה מוגדרים במשפט הבינלאומי במובהק כעינויים. השימוש בהם אינו שגרתי, אולם גם איננו זניח. בג"ץ קבע אמנם כי חוקרי שב"כ שהתעללו בנחקרים במצב של "פצצה מתקתקת" עשויים ליהנות מפטור מאחריות פלילית, אולם זאת רק כאשר ההתעללות בוצעה כתגובה ספונטנית של חוקר בודד להתרחשות בלתי צפויה. בפועל, מצביעים כל הסימנים על-כך שהשיטות "המיוחדות" מופעלות על פי נוהל קבוע, ועל סמך אישור שניתן מראש.

מנגנוני הטיח והחיפוי

מעשי ההתעללות והעינויים שמבצעים חוקרי שב"כ וחיילים בעצירים פלסטינים אינם מתרחשים בחלל ריק, אלא נעשים בחסות מערכת אכיפת החוק בישראל.

למרות העובדה שמאז תחילת 2001 הוגשו לפרקליטות המדינה למעלה מ-500 תלונות על התעללות אנשי שב"כ בנחקרים, לא מצאה הפרקליטות לנכון להורות על פתיחה בחקירה פלילית, ולו במקרה אחד. החלטות הפרקליטות בעניין זה מתבססות על ממצאי בדיקה הנערכת על-ידי מבקר תלונות נחקרים בשב"כ, ה"מבת"ן", שהוא איש שב"כ, הכפוף לראש הארגון. גם כשנמצא שחוקרי שב"כ אכן התעללו בנחקר, סגרה הפרקליטות את התיק בהסתמך על פרשנות מגמתית של פסיקת בג"ץ לגבי תחולתה של "הגנת הצורך".

רוב מקרי ההתעללות של חיילים בעצירים אינם נחקרים כלל, ומיעוט מאלה שנחקרים, מגיע לכדי כתב אישום. במקרים רבים הגורמים לכך הם ליקויים מערכתיים שונים, כגון העיכוב הממושך בפתיחה בחקירה. בנוסף, יש להניח כי ללא מאמץ יזום ומכוון מצד הרשויות, קטנים הסיכויים שהעצירים עצמם יתלוננו על פגיעות שסבלו בעת מעצרים.

משטר החקירות של שב"כ זוכה גם לסיוע משמעותי של בג"ץ, המשמש כחותמת גומי לצווים המסדירים את החזקת הנחקרים בתנאים של ניתוק מהעולם החיצון. מתוך מאות העתירות שהוגשו בשנים האחרונות לבג"ץ נגד הצווים הללו, לא קיבל בג"ץ ולו אחת מהן. בג"ץ אף נוהג להתיר לשב"כ להסתיר מן הנחקרים את עצם הוצאת הצווים ואת ההליכים המשפטיים המתנהלים בהקשר זה, במטרה להגביר את הלחץ הפסיכולוגי המופעל עליהם.

המלצות

לנוכח ממצאי הדו"ח קוראים המוקד ובצלם לממשלת ישראל לנקוט בצעדים הבאים:

- להורות לשב"כ להפסיק לאלתר ובאופן מוחלט את השימוש בכל אמצעי חקירה שיש בו כדי לפגוע בכבודם של הנחקרים או בשלמות גופם;

- ליזום חקיקה שתאסור לחלוטין על עינויים ועל התעללות, ותשלול את האפשרות להחיל את "הגנת הצורך" על עובדי ציבור החשודים במעשים אלה ;
- לקבוע כי כל תלונה שתוגש נגד חוקרי שב"כ בגין התעללות בנחקר תיחקר בידי גוף עצמאי, ואם תמצא מוצדקת, יועמדו האחראים לדין ;
- לתעד את חקירות השב"כ בווידאו ולפתוח את מתקני החקירה של השב"כ לביקורת חיצונית אובייקטיבית, לרבות ביקורת של דווח האו"ם המיוחד לנושא עינויים ;
- להבטיח, בחקיקה ובפועל, תנאי כליאה אנושיים מינימליים לכל עציר באשר-הוא, ולבטל את ההוראות המפלות לרעה עצירים "ביטחוניים" בנוגע לאותם תנאים ;
- לבטל את הצו הצבאי המתיר לשב"כ לאסור על מפגש בין עציר לעורך דינו, ולהחיל על עצירים פלסטינים את הסטנדרטיים הקבועים בעניין זה בחוק המעצרים של ישראל ;
- למצות את הדין עם אנשי כוחות הביטחון שפגעו בעצירים פלסטינים.